

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЦИЛЮРИК Інна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-2278>

ЮЗЬВЯК Христина - студентка Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

УДК: 343.164

DOI 10.32782/NP.2023.3.18

Запобіжні заходи є однією з найбільш важливих процесуальних інституцій у кримінальному процесі. Мета їх застосування полягає в запобіганні можливим правопорушенням та забезпеченні ефективного проведення досудового розслідування, що забезпечує важливе місце цього інструменту в системі кримінальної процесуальної діяльності.

У зв'язку зі змінами та новелами у вітчизняному законодавстві, що виникли внаслідок введення режиму воєнного стану на території України, юридична природа відносин, які виникають при застосуванні запобіжних заходів, вимагає уваги та детального аналізу, у чому й полягає актуальність теми обраного нами дослідження.

Ключові слова: запобіжні заходи, воєнний стан, тримання під вартою, досудове розслідування.

Постановка проблеми

Отже, у 2012 році, з огляду на величезну кількість змін та правок до КПК УРСР, було прийнято КПК України, положення, щодо застосування запобіжних заходів якого ми розглянемо далі. З прийняттям КПК України запроваджується нова концепція запобіжних заходів, покликана забезпечити дотримання органами слідства прав та свобод підозрюваних та обвинувачених. Прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України є великим кроком у процесі модернізації правової системи нашої держави.

З проведеного аналізу найбільш давніми та поширеними є такі запобіжні заходи, як передача на поруки і взяття під варту. Ці запобіжні заходи весь час застосовувались органами розслідування в ході кримінально-процесуальних відносин і не виключалися з їх системи з моменту виникнення у XIII столітті. Саме ці два заходи найкраще втілюють спрямованість застосування запобіжних заходів – запобігання вчиненню нового кримінально-протиправного діяння, уникненню покарання або перешкоджанню здійсненню правосуддя особою обвинуваченого.

Серед трансформацій, котрі відбулися в процесі формування з інститутом запобіжних заходів, неможливо не помітити, що з часом утвердилася позиція щодо саме превентивного характеру застосування запобіжного заходу. Станом на сьогодні законодавством не тільки України, але й усього сучасного Світу підкреслюється, що такі превенції не повинні завдавати зайвих обмежень правам та свободам особи, яка їм підлягає. Зокрема, вони повинні бути обґрунтовані відповідною мотивацією рішення суду чи слідчого. Це підкреслює гуманістичне спрямування такого процесуального засобу, а можливість оскаржити рішення про його застосування – сприяє утвердженню демократії та забезпечує можливості для реалізації принципу обґрунтованості його застосування.

Аналіз наукових досліджень

Дослідженням питань пов'язаних із вивченням поняття та підстав застосування запобіжних заходів займалися такі вчені, як: В. В. Назарова, О. П. Кучинська, П. П. Пилипчук, С. В. Пастушенко, О. Б. Омельченко, В. О. Попелюшка, А. В. Молдован, Ю. П. Алєніна, Ю. М. Грошевий, Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко, О. Б. Муравіна, В. С. Зеленецький, В. В. Рожкова та інші.

Метою статті є науковий огляд новацій законодавчого регулювання скасування запобіжних заходів задля надання можливості проходження військової служби під час мобілізації, на особливий період або зміни запобіжного заходу з інших підстав.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України, запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування та до початку підготовчого судового засідання – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора [1].

Починаючи із моменту введення воєнного стану, до КПК України внесли 21 зміну. Ці зміни передусім стосуються вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в нових умовах – умовах воєнного стану, що є засвідченням динамічності кримінального процесуального законодавства та необхідності проведення його регулярного правового аналізу.

Як відомо, ще у 2014 році КПК було доповнено розділом IX-1 «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції», який досить обмежено регламентував цей правовий режим і фактично не відповідав сьогоднішнім реаліям.

Змін зазнала специфіка початку досудового розслідування, фіксування процесуальних дій, повноважень слідчого судді та керівника органу прокуратури, порядку закінчення досудового розслідування та його строки. Змінено було і назву розділу IX-1 КПК на «Особливий режим досудового

розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану».

Отже, не дивно, що було встановлено й деякі особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану, більше того, серед усіх змін чи не найбільшу увагу законодавцем приділено питанням застосування окремих видів запобіжних заходів.

Тож системний аналіз кримінального процесуального законодавства дозволяє чітко визначити, що під час застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану існують певні особливості, зокрема, щодо:

- обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- продовження строків тримання під вартою;
- порядку зміни запобіжних заходів у вигляді застави та домашнього арешту;
- скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;
- прийняття рішення про затримання з метою приводу, а також затримання особи без ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури.

Законодавцем у розділі IX-1 КПК передбачено особливості обрання в умовах воєнного стану запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та прийняття рішення про надання дозволу на здійснення затримання з метою приводу. Тим самим законодавець оминув питання щодо регламентації порядку обрання всіх інших запобіжних заходів.

Так, зокрема, у положеннях п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК встановлена екстраординарна та виняткова процедура обрання зазначених запобіжних заходів керівником відповідного органу прокуратури. Згідно з положеннями вказаної статті, ініціює обрання тримання під вартою та здійснення затримання з метою приводу прокурор або слідчий за погодженням із прокурором шляхом подання відповідного клопотання.

Інші запобіжні заходи (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, а також запобіжні заходи, що застосовуються до певних категорій осіб, статус яких обумовлено віком, психічним станом або пов'язано з екстрадицією) обира-

ються в умовах воєнного стану за рішенням слідчого судді.

При чому, така позиція законодавця є досить суперечливою, оскільки, надавши право обирати винятковий запобіжний захід прокуророві, можливість застосовувати менш суворі запобіжні заходи він залишив слідчому судді.

Строк застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою згідно зі ст. 616 КПК становить – 30 діб. Ці нормативні приписи стосуються випадків, коли тримання під вартою обирається:

- щодо осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-115, 121, 127, 146, 146¹, 147, 152-156¹, 185, 186, 187, 189 – 191, 201, 255 – 255-2, 258 – 258-5, 260 – 263-1, 294, 348, 349, 365, 377 – 379, 402 – 444 Кримінального кодексу України [2];

- у виняткових випадках.

Аналіз п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК дозволяє зробити висновок, що такими випадками є обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо осіб, підозрюваних у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні таких злочинів [3, с. 228].

У такий спосіб законодавець, у положеннях ст. 615 КПК, фактично «делегував» окремі повноваження слідчого судді – керівнику органу прокуратури та передбачив виняток із загальних правил обрання запобіжних заходів, що встановлені національним законодавством. У зв'язку з цим, постає запитання щодо легітимності таких законодавчих положень, а також припущення, що такі зміни порушують баланс інтересів та негативно впливають на ефективність забезпечення права на справедливий суд.

Варто зазначити, що можливість обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та надання дозволу на здійснення затримання з метою приводу суб'єктом, що не є носієм судової влади, є одним із наслідків відступу України від своїх зобов'язань, що здійснив законодавець на підставі ст. 15

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4].

Такий відступ, відповідно до зазначеної статті, визнається допустимим під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожувє життю нації, у тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Проте варто зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 15 Конвенції, держава, що використовує право на відступ від своїх зобов'язань, повинна у повному обсязі поінформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря РЄ про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення конвенції знову застосовуються повною мірою.

Водночас, відповідно до зазначеної статті, навіть за таких умов обмеженню не підлягають права, що регламентовані в ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона катування), ст. 4 (заборона тримання в рабстві або в підневільному стані), ст.7 (ніякого покарання без закону) конвенції [4].

На підставі зазначеного та з урахуванням факту того, що Україна ще на початку повномасштабного вторгнення проінформувала Генерального секретаря РЄ про відступ від своїх зобов'язань за ст. 5, 8, 13, 15 Конвенції, можемо зробити висновок про формальну відповідність приписам конвенції застосування обмеження права на свободу та особисту недоторканність в умовах воєнного стану в українському законодавстві.

Законодавець у п. 2 ч. 1 ст.615 КПК передбачив можливість обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та прийняття рішення про надання дозволу на здійснення затримання з метою приводу на підставі постанови керівника органу прокуратури лише в разі відсутності об'єктивної можливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею своїх повноважень [1].

Використання у цій нормі оціночного поняття не сприяє спрощенню роботи правозастосувачів та не забезпечує дотримання принципу правової визначеності. Поки не

буде конкретизована вищезазначена норма, вважаємо, що можливість/неможливість виконання слідчим суддею повноважень – повинна визначатися в кожному конкретному випадку окремо, виходячи з наявності реальної загрози життю, здоров'ю та безпеці учасників кримінального провадження, суддів, працівників апарату суду, а також існування інших об'єктивних обставин, що впливають на можливість здійснення судового контролю, зокрема, відсутність доступу до будівлі суду та матеріалів кримінального провадження.

Така «об'єктивна неможливість» повинна бути обов'язково обґрунтована як у клопотанні слідчого, прокурора про обрання запобіжного заходу, так і в постанові керівника органу прокуратури про застосування або про відмову в застосуванні запобіжного заходу, на що звернуто увагу і в рекомендаціях Ради суддів України «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень Вищої ради правосуддя та воєнних дій з боку Російської Федерації» від 24 лютого 2022 року №9 та листі Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 року №1/0/2-22 [5].

Зауважимо, що при винесенні постанови керівника органу прокуратури діють загальні правила обрання запобіжних заходів, встановлені КПК. Відтак, на керівника органу прокуратури покладаються ті ж самі обов'язки, що й на слідчого суддю, зокрема, встановити наявність, чи доводять надані слідчим, прокурором докази обставини, які свідчать про:

- наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним злочину;
- наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК;
- недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

При обранні тримання під вартою керівник органу прокуратури також повинен оці-

нити в сукупності всі обставини, визначені у ст. 178 КПК.

Окремо звернімо увагу ще на одну особливість обрання тримання під вартою в умовах воєнного стану. У положеннях ч. 6 ст. 176 КПК нормативно врегульовано обрання запобіжного заходу тільки у вигляді тримання під вартою особам, які підозрюються або обвинувачуються у скоєнні злочинів, передбачених статтями 109 – 114-1, 258 – 258-5, 260, 261, 437 – 442 ККУ. Основним завданням таких змін є запобігання безпідставним та немотивованим рішенням суду щодо обрання стосовно осіб, які вчинили злочини проти національної і громадської безпеки, запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою [1; 2].

Відтак, через встановлене нормативне регулювання обрання запобіжного заходу в умовах воєнного стану особам, які підозрюються або обвинувачуються у скоєнні перелічених злочинів, слідчий суддя, суд, а також керівник органу прокуратури, зваживши відповідні ризики, обставини конкретної справи, не може застосувати до вказаних осіб інший, більш м'який, ніж тримання під вартою, запобіжний захід. Відповідно, запобіжним заходом щодо таких осіб передбачено тільки тримання під вартою, що обґрунтовано на законодавчому рівні лише кваліфікацією злочину, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються [3, с. 130].

Із аналізу ч. 2 ст. 29 Конституції України, що регламентує принцип застосування тримання під вартою вбачається, що винятків стосовно підстав застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – немає. У статті 64 Основного Закону встановлено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, статтею 29 Конституції. Це свідчить про те, що закріплення підстав безальтернативного обрання тримання під вартою у ч. 6 ст. 176 КПК суперечить Основному Закону [6].

Висновки

Отже, з огляду на викладене, варто зауважити, що не всі вітчизняні законодавчі зміни, зумовлені впровадженням режиму

воєнного стану, прийнято з урахуванням конституційних положень та міжнародної правової практики.

Тому, навіть коли йдеться про злочини, що вчиняються в умовах воєнного стану, рішення про тримання під вартою особи, яка підозрюється чи обвинувачується у їх вчиненні, повинно бути вмотивованим, у якому враховано всі обставини кримінального провадження, а не таким, що винесено механічно, з огляду на формалізовані нормативні приписи. Тож проведений аналіз засвідчив, що деякі з оновлених положень кримінального процесуального законодавства є цілком очікуваними та необхідними, інші, навпаки, є такими, що суперечать положенням Конституції України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n492> (Дата звернення: 20.04.2023).

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-III> (Дата звернення: 23.04.2023).

3. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 1. 2013. С. 226-231.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року. Електронний ресурс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Дата звернення: 26.04.2023).

5. Лист Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 3 березня 2022 року №1/0/2-22. Електронний ресурс. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820> (Дата звернення: 26.04.2023).

6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 28.04.2023).